

DOMENIUL FEUDAL ÎN EUROPA OCCIDENTALĂ

RADU ȘTEFAN CIOBANU

În tot timpul evului mediu, celula de bază a vieții economice, a structurii raporturilor sociale și a genezei unora dintre instituțiile politice fundamentale a fost marea proprietate funciară, cunoscută, în general, sub numele de domeniu. Era firesc ca în situația de degingoladă care a caracterizat ultima perioadă a existenței Imperiului roman în condițiile decăderii monedei, a imposibilității de a fi tezaurizați bani lipsiți de valoare intrinsecă și fără putere de cumpărare, oamenii să caute o valoare sigură, care să le asigure existența. Aceasta a fost proprietatea funciară. G. Duby a caracterizat în mod plastic, lapidar, preocuparea oamenilor pentru a obține proprietăți funciare: „pământul a reprezentat totul pentru oamenii medievali”, și a avut dreptate referindu-se la aceea perioadă a evului mediu din Europa occidentală, care merge pînă în secolul al XIII-lea.

Propunîndu-ne să discutăm principalele aspecte ale evoluției, rolului și însemnătății domeniului feudal din Europa Occidentală, ni se impune să precizăm limitele ariei geografice la care ne referim.

Pentru a stabili hotarele Europei Occidentale, vom recurge la izvoarele medievale și vom căuta să desprindem din ele noțiunea de Europă, iar în cadrul ei vom încerca să definim spațiul care poate fi numit Occident.

Pînă în secolul al XIII-lea, termenul de Europa a apărut extrem de rar în actele medievale. El era confundat și suprapus aceluia de lume creștină catolică, prin care biserica catolică, depozitara științei de carte în prima parte a evului mediu, a înțeles clar continentul european. Acest sens care reiese în special din bulele papale, ni se pare firesc pentru oamenii medievali ale căror cunoștințe de geografie și cosmografie erau limitate, iar progresul lor se realiza într-un ritm lent.

Asemeni lui Jacques le Goff, credem că putem include în termenul de occident acea parte a continentului european asupra căreia și-a extins autoritatea și influența biserica catolică, unde elementele și instituțiile feudalismului clasic s-au impus reușind să determine o dezvoltare unitară, evidentă în structura domeniului feudal, deosebit de cel existent în Europa răsăriteană, în Imperiul bizantin, în Asia, etc. În zona geografică a Europei Occidentale putem include deci, Peninsula Scandinavică, Insulele Britanice, Franța, Țările

de Jos, Peninsula Iberică, Peninsula Italică, Elveția, Austria, Germania și, parțial, posesiunile regatelor Poloniei și Ungariei.

După cum se poate remarca în urma unei sumare priviri aruncate pe hărțile istorice, asupra unei singure regiuni din zona pe care am inclus-o în noțiunea de Europă Occidentală s-a extins autoritatea Imperiului roman, în timp ce cealaltă a avut contacte sporadice cu lumea romană. În lunga evoluție și cristalizare a relațiilor caracteristice lumii medievale, contactele dintre oameni în Europa Occidentală au devenit mai strânse, iar nivelul lor de dezvoltare și de viață s-a omogenizat, ajungând aproximativ la același stadiu în secolul al VIII-lea sau al IX-lea.

În această situație, geneza domeniului feudal a provocat apariția unor controverse în istoriografie. S-a susținut în perioada interbelică ipoteza că odată cu prăbușirea Imperiului roman de Apus ar fi dispărut și latifundiile, deci la baza domeniului feudal din Europa Occidentală ar sta numai mica proprietate. Cercetările întreprinse au infirmat-o, dovedind contrariul.

F. Lott a demonstrat peremptoriu că în condițiile de nesiguranță existente în Imperiul roman în ultima parte a existenței sale, când atacurile migratorilor au fost constant îndreptate împotriva orașelor, proprietarii latifundiilor s-au îndreptat către mediul rural care le putea asigura existența. În cadrul acestui fenomen de migrare a unei părți a orașenilor către sate, numit de eruditul francez „proces de ruralizare”, s-a căutat să se găsească cele mai eficace forme de adaptare la noile condiții economico-sociale. În jurul locuințelor latifundiarilor, numite villa, s-a concentrat cea mai mare parte a activităților, urmărindu-se țelurile primordiale de asigurare a hranei și de apărare a vieții. Datorită însemnătății pe care a avut-o, numele de villa s-a extins de la locuința proprietarului asupra întregii așezări din apropiere. Într-o serie de țări din Europa Occidentală, cum ar fi Franța, Italia, Anglia, etc., numele s-a conservat până în zilele noastre și, după neesențiale modificări lingvistice, a devenit sinonim cu acela de sat.

În acea parte a zonei pe care am inclus-o în Europa Occidentală, unde nu s-a exercitat autoritatea directă a Imperiului roman, iar legăturile cu lumea romană au fost sporadice și întâmplătoare, desigur că proprietatea cu o întindere mică, în comparație cu latifundiul, a avut o pondere deosebită în formarea domeniului feudal.

În această situație, putem conchide că domeniul feudal în Europa Occidentală s-a format pe de o parte prin transformarea latifundiului antic, pe de alta prin evoluția proprietății apărută în primele secole ale evului mediu. Procesul de apariție și formare a domeniului feudal a fost îndelungat și lent. Acceptând limitele extreme propuse în discuțiile anterioare, putem încadra procesul de formare al domeniului feudal între secolul al III-lea și al IX-lea, perioadă în care se consideră că s-au impus aceleași forme economice și structurale în Occident.

În momentul în care domeniul era deplin constituit, îl găsim definit în mod clar în articolul 63 al „Capitularului de villis”: „toate pe care omul trebuie să le aibă în casa și pe domeniul lui, este obligat să le aibă și administratorul domeniilor noastre”. Coroborând cele scrise în „Capitularul” emis

de cancelaria lui Carol cel Mare, la sfârșitul secolului al VIII-lea, cu datele conținute de documentele bisericilor și mănăstirilor — în special cu acelea numite polyptice, — putem defini domeniul, ajuns la apogeu între secolul al IX-lea și al XI-lea, ca o unitate economico-socială complexă, care în perioada de dominare a economiei naturale își satisfăcea singur nevoile materiale esențiale.

Pe marile domenii care, după cum a arătat V. I. Lenin, în epoca maximei lor înfloriri au format gospodării autarhice, închise, s-a încercat să se asigure tot ceea ce era necesar existenței, pornindu-se de la extragerea metalelor și a sării pînă la prelucrarea și punerea lor în circuitul pieții.

Desigur că nu putem afirma că schimburile comerciale au încetat un singur moment, chiar în condițiile de nesiguranță a drumurilor și de dominație a economiei naturale. Foarte puține domenii ale marilor seniori au avut pe teritoriul lor zăcăminte de sare și de metal: aceste produse absolut necesare vieții au circulat continuu, întreținând viu negoțul pe tot teritoriul Europei Occidentale.

În interiorul domeniului a existat o permanentă preocupare pentru sporirea producției agricole. Această dorință a determinat marele proces de colonizare care a animat Europa pînă în secolul al XIII-lea.

După ce au fost cîștigate mari suprafețe de pămînt prin defrișări, asanări și deșteleniri, procesul de extindere a suprafețelor arabile s-a oprit deoarece nerodnicia pămîntului nu a satisfăcut eforturile oamenilor. Localitățile care au apărut în cadrul procesului de colonizare, pentru a fi diferențiate de cele anterioare, s-au numit *ville neuf*, *bastide*, etc. Concomitent cu mărirea suprafețelor arabile, s-au perfecționat uneltele și metodele agrotehnice, realizîndu-se un însemnat salt calitativ în obținerea de produse agricole.

R. Lopez și un grup de medievisti au numit plastic acest fenomen de progres, îndeosebi în cadrul domeniului feudal, „revoluție comercială” și l-au socotit comparabil, cel puțin din punct de vedere al consecințelor, cu revoluția industrială din secolul al XVIII-lea. Procesul de extindere a domeniilor prin colonizarea internă a fost oprit și datorită necesității de a proteja pădurile cu rol atît de însemnat în viața evului mediu. Ele adăposteau vînatul, permiteau să se crească porcinele, una din principalele surse ale alimentației umane în condițiile în care oamenii conservau greu carnea, folosind pe scară largă sarea și mirodeniile. În același timp, pădurile furnizau material pentru construcții — care în numeroase cazuri erau exclusiv din lemn — și combustibil pentru încălzirea locuințelor. Dacă s-ar fi continuat defrișarea lor, ar fi avut de suferit întreaga societate medievală. Începînd din secolul al XII-lea a existat o preocupare permanentă pentru apărarea pădurilor. Legislația medievală este concludentă în această direcție: cel mai grăitor exemplu îl găsim în istoria Angliei unde, în momentul în care a fost promulgată Magna Charta Libertatum, a fost emis și un cod al pădurilor care-i obliga pe landlorzi să ia sub protecția lor pădurile.

La noi în țară găsim în Transilvania unul din cele mai vechi documente, al mănăstirii Sf. Benedict, vorbind de posesiunea și protejarea pădurilor.

Posesiunea domeniului numit în Franța „domaine” sau „seigneurie”, în Italia și în Spania „signoria”, în Anglia, „manor”, în Germania „Grundherrschaft” etc., a avut un caracter deosebit față de proprietatea latifundiului din antichitate sau de cea a pământului în epoca capitalistă.

În evul mediu, pământul se acorda condiționat de satisfacerea anumitor servicii. Oamenii liberi trebuiau ca, în schimbul folosirii pământului, să presteze serviciul militar, cei dependenți erau obligați să dea renta în produse, în muncă și în natură. Pământul dat unui om liber sau aservit nu putea fi înstrăinat prin vânzare, prin testament, prin danie, etc, fără accețiunea seniorului. Pentru orice înstrăinare se plătea o taxă, iar seniorul trebuia să se asigure că noul deținător se va achita cel puțin de obligațiile pe care le-a avut precedentul.

În această situație, asemeni lui F. Lott, E. Fawtier și M. Bloch, putem califica deținerea pământului în evul mediu drept o stăpânire condiționată, revocabilă în cazul neachitării obligațiilor prevăzute în contract, deci deosebită de proprietatea din antichitate și din epoca modernă, când nu există numai dreptul de folosință, ci pământul poate fi folosit și înstrăinat după voința proprietarului.

Stăpânirea condiționată asupra pământului a fost temeiul structurării relațiilor sociale medievale, atât în sînul clasei suprapuse cît și între feudali și țărani. Pornindu-se probabil de la acel „beneficium” din antichitate, s-a socotit și în evul mediu că acordarea de pămînt constituie o binefacere și a căpătat tot numele de „beneficium”.

În stadiul actual al documentației, nu putem să-i precizăm exact toate fazele evoluției, dar ne este posibil să afirmăm că în timpul lui Carol Martel, datorită pericolului reprezentat de atacurile arabilor, au fost confiscate o parte din pămînturile bisericii, care au fost date ca soldă cavalerilor și astfel instituția „beneficiului”, care ulterior s-a transformat în feud, a căpătat o extensiune deosebită. Inițial stăpînirea asupra pământului a fost acordată condiționat și viager, pentru ca treptat, în timp, să se transforme în stăpînire condiționată ereditară. Întinderea domeniului a variat ca suprafață de la regiune la regiune. În general, pe teritoriul care a aparținut Imperiului Roman de Apus, domeniile au fost formate din mari suprafețe de pămînt compacte, asupra cărora își extindea autoritatea un mare senior. Cazul cel mai tipic în acest sens l-a reprezentat Franța unde au existat mari domenii ca acelea ale Burgundiei, Normandiei, Flandrei, Gasconiei, etc ; acestea au avut în fruntea lor stăpîni, distribuitori de pămînt, cu proprii lor vasali, care au avut atîta putere, încît au putut contesta autoritatea monarhului, care avea calitatea de suzeran suprem, distribuind pămîntul tuturor supușilor săi. În Anglia și în Germania landlorzii și landherr-ii au avut domenii fărîmîțate, ca urmare a modului de cucerire a pămîntului din aceste țări. De pildă, în Anglia, Wilhelm Cuceritorul, după ce a obținut victoria în bătălia de la Hastings (1066), pe baza dreptului feudal a revocat dreptul de a stăpîni pămîntul tuturor acelor care i s-au opus, le-a luat domeniile și le-a distribuit treptat vasalilor săi. Procesul de cucerire a întregului teritoriu al Angliei a durat aproape două decenii, interval în care s-au dat, treptat, pămînturi dispersate

cuceritorilor, care nu au putut să-și formeze domenii compacte, fiind dependenți direct de un singur senior, regele Angliei. Imediatizarea raporturilor dintre rege și toți feudații englezi, rezultată din pulverizarea domeniilor, a avut consecințe deosebite pentru istoria Angliei. În această țară, pînă la al doilea război de o sută de ani, s-a înfăptuit cel mai rapid proces de centralizare de pe continentul european, remarcat pentru întâia dată de F. Stubbs, dar neexploatat suficient pînă în momentul de față.

Domeniul feudal de pe întreaga suprafață a Europei Occidentale era structurat identic, indiferent de regiune și de mărimea sa. El era alcătuit din două mari părți: rezerva feudalului, numită obișnuit în acte seigneurie, signoria, manor, Grundherrschaft, etc. și loturile țăranilor, numite în documentele timpului „tenure” sau „manse”. Alături de aceste două părți mai existau pădurile, iazurile, izlazurile, etc. care erau folosite în comun de senior și de țărani și care apăreau în documentele medievale sub numele de comunia.

Deoarece din punct de vedere al stăpînirii, ele aparțineau fie seniorului, fie comunității țăranesti, au fost incluse de cei care s-au ocupat de istoria dreptului medieval, fie în rezerva seniorială, fie între manse. Rezerva seniorială cuprindea castelul feudalului, biserica sau capela, hambarele, atelierele, grajdurile, moara și toate celelalte dependențe aferente gospodăriei, suprafața satului sau satelor aflate pe domeniu și pămîntul arabil care trebuia lucrat de țărani în folosul seniorului. La rîndul său, un lot țăranesc (mansa, tenura) cuprindea locul de casă, curtea, livada, grădina, via, lotul arabil. El avea de obicei mărimea care putea să asigure existența țăranului și a familiei sale. Cercetările efectuate în această direcție au arătat că între secolele al IX-lea și al XI-lea mărimea unei manse era de circa 15—16 ha, pentru ca datorită înmulțirii populației și a dezvoltării metodelor agrotehnice, în secolele al XIV-lea și al XV-lea să scadă la circa 7—8 ha.

Ridicîndu-se în fața medievistilor problema raportului dintre domeniul feudal și loturile țăranesti, s-a încercat prin cercetări îndelungate și amănunțite, să se găsească un răspuns. În urma conexării datelor relativ sumare, de care dispunem, s-a putut conchide că între secolele al IX-lea și XI-lea suprafețele rezervelor și manselor au fost aproximativ egale, pentru ca, în perioada cuprinsă între secolul al XIII-lea și al XV-lea, balanța să încline în favoarea loturilor țăranesti.

Posesiunea pămîntului pentru locuitorii domeniului feudal implica obligații diferite pentru fiecare în parte, în funcție de categoria juridică în care era inclus: aceea de om liber sau de om dependent. Noțiunea de om liber în evul mediu avea o altă semnificație față de cea din antichitate sau din epoca modernă: ea desemna pe toți aceia care aveau dreptul să poarte armă, să participe la război și să-și aleagă, cel puțin odată în viață, seniorul și locul de rezidență. Între oamenii liberi care au avut ranguri de noblete s-au stabilit relații feudo-vasalice. Ele au fost înscrise în actul numit „contract vasalic”, care, în prima parte a evului mediu, oînd noțiunea de laic era sinonimă cu cea de iliterat, a avut un caracter oral, iar apoi odată cu răspîndirea științei de carte, a fost conservat în scris. În mod obișnuit, un om primea pămînt în urma actului de „comendatio” (a se pune în slujba altui

om), care era determinat de necesitatea de a obține pământul care asigura hrana și de a se uni forțele oamenilor înarmați sub conducerea unui șef mai puternic, pentru apărarea existenței. Apoi urmau depunerea omagiului și investitura. Prin investitură, tânărul care devenea cavaler primea și pământul care va deveni domeniu. În momentul primirii pământului, seniorul și vasalul se legau între ei prin contractul vasalic și printr-un jurământ reciproc, care le crea obligații egale.

Episcopul Fubert de Chartres le-a împărțit în două categorii : obligații pozitive și negative. Cele pozitive constau în primul rând în ajutor și sfat (*auxilium et consilium*). Între ele se evidențiază ajutorul militar, cu obligația de a presta serviciul militar de circa 40 zile în ajutorul celui aflat în nevoie, cu efective variabile, în funcție de mărimea și puterea economică a domeniului, și obligația de a participa la sfat în toate procesele sau în cazurile dificile, pentru partea solicitantă. În afară de aceste situații, seniorul trebuia să primească ajutor când își investea fiul mai mare cavaler, când își căsătorea fiica mai mare, când pleca în război sau în cruciadă, sau când cădea prizonier. La rîndul său, seniorul trebuia să ajute vasalul aflat în penicol, să-i protejeze familia și averea când era plecat la război, iar în caz de deces devenea tutore al văduvei și copiilor orfani. Obligațiile negative prevedeau ca seniorul și vasalul să nu înlăptuiască nici o acțiune care ar fi putut dăuna intereselor celuilalt. Nerespectarea clauzelor contractului vasalic putea duce, în funcție de gravitatea cazului, fie la chemarea pentru judecată în fața seniorului suprem, fie la revocarea contractului vasalic și pierderea feudului de cel socotit vinovat. Cazul cel mai semnificativ poate fi socotit cel al regelui Angliei, Ioan Fără de Țară : încălcînd legile codului feudal, a intrat în conflict cu familia de Luzignan, care l-a chemat în fața tribunalului feudal prezidat de regele Franței, Filip al II-lea Augustul. Ioan Fără de Țară a refuzat să se prezinte și ca urmare și-a pierdut cea mai mare parte a domeniilor din Franța.

Alături de nobili, în categoria oamenilor liberi intrau țăranii liberi, obligați să presteze serviciul militar, al căror număr, după cum o arată recente studii, pare a fi mai mare ca cel presupus pînă acum. Ei erau obligați să presteze — exclusiv obligațiile derivate din folosința pământului — redevențele și servitiia, numite obișnuit obligații reale. Dacă pentru țăranii liberi cuantumul rentelor era fixat printr-o înțelegere bilaterală, încheiată cu seniorul stăpîn de domeniu, pentru țăranii aserviți nu exista nici o reglementare juridică a timpului pe care trebuiau să-l dea pentru a munci pe rezerva feudalului. Deoarece șerbii erau folosiți după bunul plac al nobilului, se spunea despre ei în Franța că sînt „*taillable et corvéable à merci*“, iar în Anglia că „*the serf works all year long*“.

În afară de obligațiile reale numite de istoricii moderni rente, pentru țăranii aserviți existau o serie de sarcini derivate din starea lor juridică, numite obligații personale.

Pentru țăranii șerbi care, după cum a arătat Fr. Engels, au provenit din unirea condiției economice și juridice a foștilor sclavi antici cu cea a țăranilor liberi dornici de protecție, cea mai grea sarcină a fost legarea de pămînt.

Țăranul șerb nu se putea strămuta pe alt domeniu, căci plecarea lui l-ar fi lipsit de brațe de muncă pe nobil, care avea nevoie de obținerea produselor pentru propria-i existență, sau pentru a le comercializa.

Din aceeași rațiune, a conservării și măririi forței de muncă existente pe domeniul său, seniorul, în principiu, nu admitea căsătoriile în afara domeniului. În cazul femeilor, interdicțiile erau mai severe, deoarece ele puteau da naștere copiilor, deci puteau aduce noi brațe de muncă pe domenii. În general, pentru evitarea răzbunării tinerilor împiedecați să se căsătorească, seniorii ajungeau la înțelegeri între ei și admiteau căsniciile oamenilor care locuiau pe domenii diferite. În cazul căsătoriei unui om liber cu un om aservit, se realiza o egalizare a condiției juridice a ambilor, prin trecerea în categoria de șerb a celui ce fusese liber. Pentru căsătoria în afara domeniului (forismaritagium), șerbii care primeau aprobarea seniorului trebuiau să plătească o taxă. Șerbii aveau dreptul de a prelua moștenirea gospodăriei lăsate de capul familiei, numai dacă plăteau o taxă de intrare în stăpânirea averii, numită „dare de mână moartă” (manus mortua). În unele regiuni, cum ar fi de pildă Flandra, seniorii, în momentul în care primeau taxa de mână moartă, luau și un obiect simbolic din gospodărie, care le plăcea, de obicei o vită.

În fine, țăranii șerbi, ca urmare a condiției lor personale, nu puteau intra în rîndurile clerului și nu puteau depune mărturie în justiție împotriva oamenilor liberi.

Treptat, schimbările de ordin economico-social, dezvoltarea și impunerea orașelor, care au depășit prin lux viața cotidiană a castelanilor, mărirea prețurilor cailor, armurilor, costumelor de paradă, etc., i-au determinat pe seniori, care aveau din ce în ce mai mare nevoie de bani lichizi, să convertească toate formele de rentă în bani. Prețurile au sporit, rentele au rămas constante : pentru a obține noi venituri, seniorii au fost obligați să admită transformarea terenurilor revocabile și viagere, în posesiuni ereditare, cu caracter de terenuri arendate. De obicei, arenda se înscrăia într-un contract în dublu exemplar : o parte rămânea la senior, alta la țăran. În Anglia, această categorie de arendași a căpătat un nume sugestiv — copyholderi — adică țărani care dețineau pămîntul pe baza copieii unui act.

În secolul al XIII-lea, seniorii din Europa Occidentală și în special cei francezi au fost obligați, de lipsa de bani, să treacă la acordarea libertății personale țăranilor șerbi, proces numit de Karl Marx sfîrșitul primei iobăgii, și la vinderea unor părți a domeniilor sau chiar a domeniilor întregi, unor oameni proveniți din rîndurile orașenilor. S-a creat astfel o situație nouă : pe pămînturile senioriale au pătruns viitorii burghezi și au dovedit că principiul de drept înscris în codul lui Ph. de Beaumanoir „nici un pămînt fără un senior”, are mai puțină extensiune decît s-a crezut. După cum a remarcat Elizabeth Carpentier, din secolul al XIII-lea în Europa Occidentală a început modificarea lentă dar constantă a marelui domeniu feudal, care va sfîrși prin a se fărîmița și a se transforma în ferma de tip capitalist.

Nu putem încheia fără a menționa că pentru Europa Occidentală, în perioada de maximă înflorire a feudalismului, marele domeniu a avut un rol

deosebit în dezvoltarea economico-socială și, într-un anumit sens, marii se-niori care erau și imuniști au supliniți prin organizarea pământurilor autori-tatea statală. Dar odată cu înlocuirea economiei naturale de economia care a produs larg pentru piață, odată cu dispariția șerbiei și pătrunderea viitoareii burghezii ca stăpână de pământ în mediul rural, marele domeniu feudal a in-trat în criză generală, ireversibilă, care-l va duce la pieire.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

K. Marx, *Capitalul*, E.S.P.L.P., București, 1955, vol. III, partea a II-a, p. 316—360; V. I. Lenin, *Opere*, București, 1963, vol. III, p. 79—94; I. L. Bessmertnîi, *Feodalnaia derevnia i rinok v zapadnoi Evrope — XII — XIII vekov po severo franțuzkim i zapadno nemetkim materialiam*, Moscova, 1969; R. Boutrouche, *Seigneurie et féodalité*, Paris, 1959—1973; Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris, 1953; Idem, *Seigneurie française et manoir anglais*, Paris, 1960; Idem, *La société féodale*, Paris, 1969; Fischer-Weltgeschichte, München, 1972, vol. VII; Joseph Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftskräfte des Mittelalters und der Neuzeit*, 2 vol, Mün-chen—Berlin, 1954; F. Lott, *La fin du monde antique et le début de Moyen-Age*, Col. L'Évolution de l'Humanité, Paris, 1938; F. Dollinger, *Le chiffre de population de Paris au XIV siècle*, Paris, 1956; *Histoire de la France des origines à nos jours* (publicată sub direcția lui G. Duby), Paris, 1970, vol I; *The Medieval Cambridge History*, Londra, 1968; Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa Apuseană*, București, 1974.